

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

**Državnost Bosne i Hercegovine u XX i XXI stoljeću:
historijski izazovi i dostignuća u razvoju državnosti
Bosne i Hercegovine: ZAVNOBiH**

Pejanović, Mirko; urednik

2024-10-21

<https://bastina.anubih.ba/handle/123456789/795>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

ZAŠTO NIJE “MIRNA BOSNA”

Ivan Cvitković*

Sažetak: U radu se osvrćemo na svađe s prošlošću vezano za odluke AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a. U Republici Srpskoj su “poništili” odluke ZAVNOBiH-a (može li se prošlost poništiti?); za političare iz reda stranaka sa hrvatskim predznakom to je zaboravljena prošlost; bošnjačke političke stranke će se sjetiti tih događaja povodom godišnjica, ali su i one daleko od provođenja tada utvrđenih osnovnih vrijednosti za “mirnu Bosnu”.

Slovenački filozof S. Žižek, u knjizi *O vjerovanju*, podsjeća nas na to kako je na području bivše Jugoslavije postojao izraz “mirna Bosna”, što je značilo da su otklonjene prijetnje sukobu. Nažalost, Bosna danas nije mirna. Dio političara za to okrivljuje Zapad, izbjegavajući vlastitu odgovornost za takvo stanje. U radu ukazujemo na “domaće” razloge zašto “Bosna nije mirna”. Riječ je o državi čija struktura (i tu, zaista, postoji dio odgovornosti Zapada) ima za posljednicu da velik broj ljudi gubi osjećaj njenoj pripadnosti. Tu je i virus mržnje koji je, izgleda, danas snažniji nego pred rat 1991. – 1995. god. Ne zna se što je za “mirnu Bosnu” opasnije: virus mržnje ili virus nacionalizma. A u Bosni i Hercegovini ih imamo tri: hrvatski, bošnjački i srpski nacionalizam. Teško je reći koji više doprinosi tome da ne bude “mirna Bosna”. I dominirajuća politika i političari doprinose da “Bosna nije mirna”. Ma koliko pojedinci ukazivali na religiju kao faktor pomirenja, daleko smo od toga da ona(e) stvarno doprinosi(e) “mirnoj Bosni”. Od “mirne Bosne” udaljava nas netolerancija, nepovjerenje, strah od Drugog. Vode se ratovi sjećanja, a svaki narod ima svoju istinu i pravdu. Za “mirnu Bosnu” nedostaje istinskog dijaloga, razgovora. “Mirnoj Bosni” ne doprinose ni razne kvaziteorije o “bosanskoj naciji”.

Ključne riječi: AVNOJ, ZAVNOBiH, Bosna i Hercegovina, “mirna Bosna”, nacionalizam, politika, mržnja, religija, ljevica, Drugi, dijalog, pomirenje

Danas obilježavamo 80. godina od Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a i Drugog zasjedanja AVNOJ-a na kojima su donesene neke važne odluke za opstojnost Bosne i Hercegovine nakon Drugog svjetskog rata. Na tada utvrđenim vrijednostima Bosna i Hercegovina je, kako-tako, funkcionirala skoro pedeset godina. A onda je nastala *svađa s prošlošću* vezano za ta dva događaja.¹ Jedni (u Republici Srpskoj) su “poništili” odluke ZAVNOBiH-a (može li se poništiti

* Akademik, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, ivo.cvitkovic@yahoo.com.

¹ “Zašto se neki ne suočavaju nego svađaju s prošlošću, zašto imaju potrebu uljepšavati je, negirati ili izmišljati” Hrvoje Klasić, *Bijelo na crno*, Naklada Ljevak, Zagreb 2019.

prošlost?);² ponekad se pozivaju na ondašnji stav da je Bosna i Hercegovina i srpska i bošnjačka i hrvatska (ali će za nešto manje od polovine njenog teritorija reći da je srpski³). Za političare iz reda stranaka sa hrvatskim predznakom to je *zaboravljena prošlost*. Istina, i oni će se, kad im treba, pozivati na neke ključne zaključke ZAVNOBiH-a i ne spominjući ga (kao ni AVNOJ). Bošnjačke nacionalne stranke će se tih događaja sjetiti povodom godišnjica, ali su i one daleko od poštivanja i provođenja tada utvrđenih vrijednosti. Izgleda da su jedini istinski poštovatelji i zagovarači zavnbihovskih i avnojevskih vrijednosti SABNOR BiH i Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

Ne znam da li postoje o tom istraživanja, ali bilo bi zanimljivo vidjeti što (ne) znaju o ZAVNOBiH-u i AVNOJ-u mladi u Bosni i Hercegovini.

U pozivnom materijalu za današnji skup se, između ostalog, ukazuje na *značaj mira* kao pretpostavke razvoja i unutarne integracije Bosne i Hercegovine. Pokušat ćemo ukazati na neke okolnosti koje su prepreka ostvarivanju takvog mira.

Ovdje je rat završio prije dvadeset i sedam godina, a mir još nije ustaljen. Rat je, istina, prošao, ostale su politike koje su do njega dovele i koje su ga vodile. Od 1991. godine do danas sve je u Bosni i Hercegovini poskupjelo, samo ljudi, čovjek sve manje vrijedi (i sve ga manje ima, za razliku od nacionalista).

Filozof Slavoj Žižek smatra da je “tijekom čitave povijesti Jugoslavije Bosna bila mjesto potencijalnih napetosti i sporova, scena na kojoj se održavala borba između Srba i Hrvata za vladajuću ulogu. Problem je bio u tome što najveća skupina u Bosni nisu bili ni pravoslavni Srbi ni katolički Hrvati, nego Muslimani, čije je etničko podrijetlo oduvijek bilo sporno – jesu li Srbi ili Hrvati. (Ta uloga Bosne čak je i ostavila traga u govoru: u svim bivšim jugoslavenskim narodima izraz ‘mirna Bosna’ korišten je kako bi se naznačilo da je uspješno otklonjena svaka prijetnja sukobu)”⁴ Nažalost, *Bosna nije ni danas mirna*. I dalje je mjesto potencijalnih sukoba ne samo između Srba i Hrvata već tu treba dodati i Bošnjake. Neprestano se vode rasprave o tome čija je Bosna i Hercegovina, ili njeni dijelovi. Je li sve manje i manje onih koji i dalje smatraju da je Bosna i Hercegovina i bošnjačka i hrvatska i srpska?

² Odlukom Skupštine Republike Srpske iz 1993. godine proglašene su nevažećim odluke donesene na Prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a 1943. u Mrkonjić-Gradu.

³ Ratom 1991. – 1995. su postigli da, zaista, prema popisu stanovništva iz 2013. godine, 81,51 % stanovništva Republike Srpske čine Srbi, a samo 18,49 % pripadnici drugih naroda i narodnosti. (Od toga Bošnjaka je bilo 13,98 %, Hrvata 2,41 %).

⁴ Slavoj Žižek, *O vjerovanju*, Algoritam, Zagreb 2005, 65.

A njemački teolog Karl-Josef Kuschel piše: “Bosna i Hercegovina je nešto jedinstveno u Europi. To je jedna regija u kojoj je suživot Židova, kršćana i muslimana preživio stoljeća ... Bosna i Hercegovina otvorena kuća s ‘četiri ulaza’.”⁵ Rekli bismo: relativno optimističan pogled jednog stranca na život u Bosni i Hercegovini.⁶

Evo još jednog pogleda “iz daleka” na stanje u Bosni i Hercegovini: “Snage bosanske vlade trebalo je zaustaviti diplomatskim pritiscima sa Zapada da ne zauzimaju vitalno srpsko uporište Banja Luku, plen koji bi garantirao održivu bosansku državu. Rezultat rata je takav da nema pravih pobjednika – recept za trajnu nesigurnost regiona, i trijumf neodlučnosti zapada”, piše Mark Mozower.⁷ Prisjećam se ovdje riječi belgijskog pisca Huga Clausa zabilježene u romanu *Tuga Belgije*: “Da li je rat kriv što ne možemo da kažemo nijednu razumnu reč a da zapravo ne mislimo suprotno? Ili da ono što mislimo odmah uništimo?”⁸

A. G. Matoš, daleke 1908. godine, zapisa: “Gospodar Bosne bit će onaj tko će imati većinu bosanskog zemljišta. Zemlja je narod!”⁹ A stanje naroda je takvo da je postotak muslimana u Bosni i Hercegovini nakon austrougarske aneksije bio 11 %, ¹⁰ a prema popisu stanovništva iz 2013. godine – 50,7 %.

Čitajući Maaloufovu knjigu *Brodolom civilizacija* imao sam osjećaj kao da opisuje stanje u Bosni i Hercegovini: “Čak ni uobičajene zajedničke vrijednosti više ne igraju istinski svoju ulogu ‘cementa’. Želeli bismo da igraju, ponašamo se kao da igraju, ali to je prečesto, nažalost, izmišljotina kojoj se gleda kroz prste, a ne odraz stvarnosti. I postali smo, svuda u svetu, bespomoćni, onesposobljeni da raspravljamo o integraciji, o inkluziji, o vrlinama različitosti, dok se široke solidarnosti osipaju, i vraćamo se – regresija, opet? – urođenim solidarnostima, koje su u isti mah najvidljivije i duboko ukorenjene, i za koje nije potrebna istinska sloboda izbora. Dovoljno je da svako sledi svoju padinu, kako ga na to poziva ‘duh vremena’.”¹¹

Sve više postajemo društvo posjedovanja (čini ga manjina) i *društvo siromašenja* (čini ga većina stanovništva). Bosnom i Hercegovinom širi se ne kultura razumijevanja, već “kultura laži”, kako bi rekla Dubravka Ugrešić.

⁵ Karl-Josef Kuschel, *Židovi – kršćani – muslimani*, Svjetlo riječi, Sarajevo 2011, 23.

⁶ “Drukčije se sve doima kad se historija gleda iz daleka, umjesto iz zemlje u kojoj se sve to desilo. Često se neke stvari mnogo jasnije vide, ali se sa te udaljenosti ne vide neke druge”, piše Ali u romanu *Noć zlatne leptirice*, Buybook, Sarajevo 2010, 262.

⁷ Mark Mazower, *Mračni kontinent – Evropa u dvadesetom veku*, Arhipelag, Beograd 2011, 422.

⁸ Hugo Klaus, *Tuga Belgije*, Heliks, Smederevo 2013, 595.

⁹ Antun Gustav Matoš, Iz Sarajeva, *Hrvatsko pravo*, Zagreb, 7. i 10. XI. 1908.

¹⁰ Stipe Šušar, *Historia tragicomica*, Razlog, Zagreb 2013, 2005.

¹¹ Amin Maluf, *Brodolom civilizacija*, Laguna, Beograd 2020, 211.

“Situacija je preozbiljna za jeftine parole, ali fakat je: ili ćemo zajedno živjeti i raditi, ili nas više neće biti.”¹²

Što raditi s državom čija struktura ima za posljedicu da veliki broj ljudi *gubi osjećaj njenoj pripadnosti*? I ja, poput Maaloufa, “nikad neću prestati da se borim protiv ideje da bi narodima koji praktikuju različite jezike ili religije bilo bolje da žive odvojeno jedni od drugih”.¹³ *Suživot, život jednih sa drugima, jedina je mogućnost opstanka Bosne i Hercegovine*. “Suživot među različitim bosanskim vjerezakonima ne samo da je moguć, nego je i postojao kao nešto posve naravno. Naime, zbog različitih vjerezakona Bosna nije bila zemlja mržnje, nego tolerancije, a po vrlo jednostavnom bosanskom načelu: tko ne poštuje tuđu vjeru (din i adet), ne poštuje ni svoju. Jednostavnije rečeno: poštuj da bi bio poštovan. Vjerska je mržnja u Bosni bila nešto izvana nametano; bila je uvijek više uvoznog nego izvornog značaja, a tragično je kulminirala već uoči Prvog svjetskog rata. Atentat u Sarajevu pripreman je izvan Bosne, kao što je i nedavni rat u Bosni pripreman, pripravljen i upravljn opet izvan Bosne, a u istome mjestu i po istome planu i programu. Razorna mržnja je bila ubrizgavana među različite bosanske vjerezakone, a sve iz najnižih političkih, osvajačkih pobuda ... Suživot je danas bezuvjetno potreban i vjernicima i nevjernicima, jer tko ne poštuje su-život s drugima i sam sebi ugrožava sâm život. Jer ondje gdje su oni drugi prisutni i nazočni od davnine, jedino suživot jamči mir i sigurnost”, kazivao je Tomislav Ladan.

Je li Bog ljudski rod na narode i plemena podijelio da bi se bolje razumjeli, kako proizlazi iz kur’anskih poruka, ili da bi se više mrzili – kao što to danas čine?¹⁴ “U ovoj zaostaloj i siromašnoj zemlji, u kojoj su četiri religije¹⁵ gusto zbijene, trebalo bi da bude četiri puta više ljubavi, međusobnog razumijevanja i tolerancije nego u drugim zemljama. U Bosni je, naprotiv, nerazumijevanje koje ponekad prelazi u otvorenu mržnju gotovo opšta karakteristika njenih stanovnika ... U zemlji kakva je Bosna, onaj ko nije u stanju da mrzi ili, što je još gore, onaj ko svjesno ne želi da mrzi, uvijek je pomalo stranac i izrod, a često i mučenik”, pisao je Ivo Andrić.

Svi su virusi opasni, a najopasniji je *virus mržnje*.

¹² Aleksandar Hemon, *Povratak u Hemonwood*, Buybook, Sarajevo 2016, 132.

¹³ A. Maluf, *Brodolom civilizacija*, 220.

¹⁴ “Ljudima je toliko lako da mrze jedni druge. Baš zbog toga ljubav i jeste toliko nepojmljiva. Mržnja je tako jednostavna, trebalo bi da uvek pobeđuje. To je neravnotežna borba.” Frederik Bakman, *Mi protiv vas*, Laguna, Beograd 2021, 462.

¹⁵ Andrić ne pravi razliku između konfesija (kojih je četiri) i religija kojih je tri (pravoslavlje i katoličanstvo su dva pravca u istoj religiji – kršćanstvu).

Nacionalisti širom svijeta slijepi su za vlastitu mržnju¹⁶ i probleme vide isključivo u mržnji koju omraženi “drugi” gaje spram njih.¹⁷

Devedesetih godina prošlog stoljeća, u vrijeme raspada Jugoslavije, mnogi komunisti postali su pobjesnjeli nacionalisti. Valja se prisjetiti jednog detalja. Godine 1978. Zbigniew Brzezinski u Švedskoj je iznio program kako rušiti komunistički blok. Za Jugoslaviju je rekao: “Posle Tita u Jugoslaviji treba podržati liberale, disidente, a naročito nacionaliste, jer je nacionalizam jači od bilo koje druge ideologije.”¹⁸ Tako je i bilo: Zapad je podržao disidente, liberale, a naročito nacionaliste.

Nacionalizam kao oblik mišljenja iskazuje se čim kažemo “mi” (mi Bošnjaci, mi Hrvati, mi Srbi). Nacionalizam je ideologija koja ne može opstati bez, stvarnog ili izmišljenog, neprijatelja. Nacionalizam ne smijemo promatrati kao neku “inferiornu ideologiju”.¹⁹ Nacionalizam ne pripada prošlosti, on je tu. On u Bosni i Hercegovini nije ekskluzivno vlasništvo samo Hrvata i Srba (kako se ponekad, na osnovu medija, može zaključiti), nijedan narod u Bosni i Hercegovini nije imun na njega. Nema nacije koja ima izgrađen imunitet za obranu od nacionalizma, niti postoje nacije koje su sklonije nacionalizmu od drugih. Samo je pitanje kad će on buknuti. Nacionalizam uvijek rađa nacionalizam.

Danas “nacionalizam postaje jezik politike i svatko tko želi vlast ne usuđuje ga se ignorirati, neovisno o tome smatra li se liberalom, fašistom ili komunistom”.²⁰ Preko “nacionalnih interesa” uspješno se skreće pažnja sa socijalnih nejednakosti, sve većeg siromaštva i nezadovoljstva. Nacionalistima “ide na ruku” činjenica da postoje nacionalne zastave, nacionalni blagdani, nacionalna jela i restorani, nacionalne kulture i tradicije i sl. Recimo, pitanje isticanja zastava je i danas u Bosni i Hercegovini sporno i vodi podjelama.²¹ Posebno kad je riječ o isticanju zastava kao simbola koji ukazuje na to koja je nacionalna skupina “vlasnik” teritorija.

Za razliku od mnogih zemalja, Bosna i Hercegovina je bogatija u nacionalizmu – na političkoj sceni ih imamo uglavnom tri: hrvatski, bošnjački i srpski

¹⁶ “Rat nije izbio zbog mržnje. Nego je mržnja posijana zbog rata”, piše Navid Kermani, *Uzduž rovova*, Naklada Ljevak, Zagreb 2021, 280.

¹⁷ John Connelly, *Od naroda do nacija. Povijest istočne Europe*, Fraktura, Zagreb 2022.

¹⁸ V. Bekim Fehmiu, *Blistavo i strašno*, Laguna, Beograd 2023, 478.

¹⁹ Siniša Malešević, *Zašto je nacionalizam tako moguć?*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2021.

²⁰ J. Connelly, *Od naroda do nacija*, 34.

²¹ U Republici Srpskoj, biciklistički klub iz Prijedora isključen je iz članstva u savezu, jer su se natjecali pod zastavom Bosne i Hercegovine.

nacionalizam. Ne zna se koji više doprinosi tome da ne bude “mirna Bosna” (mada nacionalisti tvrde da je opasniji nacionalizam drugih od njihovog).

Hrvatski nacionalizam, u svojoj biti, ne razlikuje se od srpskog, pa ni bošnjačkog nacionalizma. Što vrijeme više prolazi, on se, u razgradnji Bosne i Hercegovine, sve više udaljava od bošnjačkog nacionalizma i postaje bliskiji srpskom. Tome najviše doprinose desničarski političari. No, ne smije se zane-mariti ni uloga dijela katoličkih svećenika u jačanju i održanju hrvatskog nacionalizma i povijesnog revizionizma. Hrvatski nacionalizam okrenut je prema Hrvatskoj, kao što je srpski okrenut prema Srbiji. Danas je, s obzirom na to da Hrvati žive u Federaciji i u općinama više sa Bošnjacima nego Srbima, i hrvatski nacionalizam više negatorski prema Bošnjacima, nego Srbima. Povici “Za dom spremni!” na nogometnim utakmicama i drugim okupljanjima mladih podjednako su opasne i zavodljive riječi koliko i “srpski svet”.

Kao što je nekad srpski nacionalizam bio pod maskom “jugoslavenstva”, tako je danas *bošnjački nacionalizam* pod maskom “probosanskih snaga”. Bošnjački nacionalizam kao da “počiva na zamisli da bi svaka nacija trebala imati vlastitu državu”.²² S obzirom na to da Hrvati i Srbi imaju svoje nacionalne države (Hrvatsku i Srbiju), to bi Bosna i Hercegovina trebala biti nacionalna država Bošnjaka.²³ Zašto se neukima “baca prašina u oči” i širi anitizapadno raspoloženje, kao, Zapad neće Bosnu i Hercegovinu u Europskoj uniji jer im smetaju muslimani koji čine većinu ovdašnjeg stanovništva? Valja podsjetiti na to da u Njemačkoj (3 milijuna), Francuskoj (5 milijuna), Britaniji (2 milijuna) živi više muslimana nego u Bosni i Hercegovini (Prema popisu iz 2013. godine 1,790.454).

Sarajevski mediji su (s pravom) stalno ukazivali na to da u Mostaru postoje nazivi ulica po ustaškim dužnosnicima. Usput bi se dotaklo sličnog problema s nazivima nekih ulica u Sarajevu. Otkako su odlukom Gradskog vijeća (2022) te ulice preimenovane, sve se “smirilo”. A nitko u Sarajevu (ni gradonačelnica, ni Vlada KS, ni SDP, ni bošnjački političari) nemaju hrabrosti da na dnevni red stave promjenu naziva ulica u Sarajevu nazvanih po ustaškim dužnosnicima ili simpatizerima (F. Spaho, M. Pandža, S. Pačariza, O. Rastodera, H. Doze, a jedna škola nosi ime M. Busuladžića).²⁴

²² S. Malešević, *Zašto je nacionalizam tako moguć?*, 25.

²³ “U BiH niko, ni Hrvati, ni Srbi, ni Bošnjaci, nemaju kapacitet za građansku BiH. I posebno je opasno što se bošnjački nacionalisti predstavljaju kao nosioci nekakve probosanske ideje. A još opasnije je to da opozicija (lažni ljevičari i oni nešto malo iskreniji) nije spremna Bakiru Izetbegoviću reći u lice ono što svaki dan govore Draganu Čoviću i Miloradu Dodiku. Iz nekog razloga on je za te ljevičare manje zlo od ove dvojice.” Almin Kaplan, u: Branimira Lazarin, ‘U BiH nitko nema kapaciteta za građansku državu’, *Express*, Zagreb, 6. 8. 2022.

²⁴ V. Ivo Goldstein, *Povijesni revizionizam i neoustaštvo (Hrvatska 1989. – 2022.)*, Fraktura, Zagreb 2023.

Srpski nacionalizam je u zamahu od osamdesetih godina, perioda mitin-gaških pohoda po Bosni i Hercegovini. Ostvarila se pretpostavka da će se, preko organiziranja mitinga po Bosni i Hercegovini, širiti teza o ugroženosti Srba u BiH i Jugoslaviji. Htjelo se, dolaskom u Jajce, ispred muzeja AVNOJ-a zapaliti tekst odluka AVNOJ-a, čime bi se simbolično pokazalo da u njima, tobože, leži korijen neriješenog srpskog nacionalnog pitanja.²⁵ Posljednjih go-dina objavljeno je više knjiga iz kojih se vidi da nije imalo osnova govoriti o nacionalnoj ugroženosti Srba u Bosni i Hercegovini, već naprotiv da su u sud-stvu, na sveučilištima i obrazovanju uopće, privredi, politici itd. participirali daleko iznad njihovog udjela u strukturi stanovništva Bosne i Hercegovine.

Krajem osamdesetih na jednonacionalnim okupljanjima (Srba) u Bosni i Hercegovini pjevalo se: “Nema više Tita, sad se Slobo pita”, a 2022. godine, na takvim okupljanjima u Republici Srpskoj se pjevalo: “Nema kralja, nema Tita, za sve se Dodik pita.” Nitko bolje ne opisuje srpski nacionalizam od S. Basare: “Nije, brate, katolicizam za svakoga, poglavito je za Slovene, jedva da su i pravoslavlju dorasli... Nisu, brate, Sloveni, naročito južni, u stanju da apstrahuju prostor, pa to ti je. To se kod Hrvata manifestuje opsednutošću pak-lom, kod nas pak Srba opsednutošću Velikom Srbijom.”²⁶ Da ta opsjednutost Velikom Srbijom postoji i danas vidimo iz teksta A. Rakovića: “Moj stav je da Srbija, Republika Srpska i Crna Gora treba da stvore jedinstvenu srpsku državu i ta država treba da se zove Srbija, makar bila i federalna”.²⁷ Bilo je i onih koji su u prošlosti htjeli ujediniti njemački svijet, danas ima onih koji ratuju da objedine ruski svijet, a po “mirnu Bosnu” opasni su oni koji hoće objediniti “srpski svet”. “To su sitni nacionalni zlodusi, Srbi po vokaciji, ništa im drugo ne polazi za rukom, ništa drugo ne umeju da rade osim da budu Srbi, što je u poslednje vreme unosno”, nastavlja Basara.²⁸

Nažalost, i mladi naraštaj je “naseo na svetosavski propagandni letak o Srbima kao dobrom, bogobojažljivom pravoslavnom narodu”.²⁹ A prijetnje Milorada Dodika da će se Republika Srpska “osamostaliti” i “pripojiti” Srbiji,

²⁵ Samo nekoliko godina kasnije srpsko političko vodstvo u BiH je “poništilo”, iz istih razloga, odluke ZAVNOBiH-a.

²⁶ Svetislav Basara, *Kontraendorfin*, Laguna, Beograd 2020, 112.

²⁷ Aleksandar Raković, znanstveni savjetnik Instituta za noviju istoriju Srbije na Međunarodnom znanstvenom skupu “Problemi konstituisanja identiteta na postsovjetskom i postjugoslovenskom prostoru”, održanom u Beogradu, *Politika*, 13. 5. 2023, 6.

²⁸ Svetislav Basara, *Main kampf*, Laguna, Beograd 2011, 73. U Rumuniji, “među 103 kandidata stranke ‘Sve za domovinu’, trećinu su 1937. činili svećenici. Svoju borbu s komunistima legionari su obra-zlagali obranom Božjeg Sina, a jedan legionar je objavio: ‘Bog je fašist.’” J. Connelly, *Od naroda do nacija*, 514. Srpski nacionalisti su tvrdili da je Bog Srbin!

²⁹ Svetislav Basara, *Rekapitulacija*, 24sata d. o. o., Zagreb 2023, 57. “Na prste jedne ruke mogu se prebrojati vladike naše crkve koji su bili Hristovi sledbenici a ne apostoli Sotone, barjaktari mržnje

da parafraziram P. Buckanana, liče na dječju prijetnju da će pobjeći od kuće, ali im to nikako ne uspijeva jer im je majka rekla da ne prelaze ulicu.

I dominirajuća *politika i političari* doprinose da “Bosna nije mirna”. U Bosni i Hercegovini dijelimo se po društvenom podrijetlu (Bošnjaci, Srbi, Hrvati...), pomalo po načinu odijevanja (pokrivanje glave), vidu pobožnosti i konfesionalne pripadnosti, po materijalnom bogatstvu (bogat – siromašni), na one koji pripadaju nacionalnim strankama (“naše”) i one koje to nisu. Podijeljeni smo po nacionalnim, entitetskim, regionalnim, kulturnim, obrazovnim, urbanim/ruralnim crtama. Nacionalne stranke su prihvatile kršćanske/muslimanske “obiteljske vrijednosti”: o obitelji, seksualnosti, tradiciji, narodu, osim proklamativno u političkoj praksi teško prihvaćaju jednakost, različitost, boje se promjena, podržavaju tradiciju i tradicionalne rodne uloge. Stranke koje ne baštine te i slične vrijednosti “ne prolaze” na izborima kod bosanskohercegovačkih birača.³⁰

Svemu tome doprinose i naše *političke elite* koje od elita imaju samo novac, često sumnjivog podrijetla. I ništa više, ali im godi kad ih se naziva “elitom”. Političke elite u Bosni i Hercegovini, na početku XXI. stoljeća, izrazito su antiintelektualne.³¹ Veoma su se usavršili u manipulaciji “nacionalnim interesima”.³² U državnim tijelima, na funkcijama nisu sposobni, već članovi nacionalnih stranaka, borci, djeca boraca i šehida, pripadnici obiteljskih klanova itd. Uočljiv je nedostatak sposobnosti za nalaženje zajedničkih rješenja u okviru nacionalnih političkih stranaka. Onda ne iznenađuje što, od krajnje desnice do krajnje ljevice, nema političara kojeg bi svi prihvatili kao lidera.

Oni koji imaju što reći ne govore, jer tko će ih slušati, tko će imati sluha za njihove poruke. I kad bi govorili, kakvog bi to to uticaja imalo na javnu politiku?

Ma koliko pojedinci ukazivali na *religiju* kao faktor pomirenja, daleko smo od toga da ona/e stvarno doprinose “mirnoj Bosni”.³³ Sve tri konfesije u Bosni i Hercegovini imaju preveliki uticaj na narod i stranke (koje su mahom

i smrti”, kazuje lik mitropolita Srpske pravoslavne Crkve u romanu Vuka Draškovića *Monah Hokaj*, Laguna, Beograd 2023, 116.

³⁰ “Politička aktivnost starog čoveka opterećena je prošlošću. On često ne uspeva da razume epohu koja je isuviše udaljena od njegove mladosti”, piše Simon de Bovoar, *Starost II*, BIGZ, Beograd 1987, 173. Ne dešava li se nešto slično i sa autorom ovih redova?

³¹ O tome svjedoči njihov odnos prema kulturnim i znanstvenim institucijama, izdavaštvu i intelektualnom radu uopće.

³² “Zato što mogu, i što se usuđuju o svačem svašta da kažu, oni misle da sve znaju.” Ivo Andrić, *Nesavnica*, Naklada Ljevak, Zagreb 2022, 78.

³³ “...da su religijsko-konfesionalne različitosti ovdje djelovale uvijek više u pravcu društvenog i političkog dijeljenja nego harmoniziranja društvene strukture ... Svaka od triju tradicionalnih vjerskih zajednica ima u svojem povijesnom pamćenju, starijem ili novijem, svejedno, pohranjene traume i

nacionalno-konfesionalne) primorane su im raditi razne ustupke (od vjerske pouke u državnim školama, do financija). S druge strane, stranke se obraćaju religiji i konfesijama jer im to na izborima donosi podršku, posebno seoskog stanovništva koje je uvijek bilo duboko religiozno. To samo kompromitira religiju. Često tome doprinose i razne nacionalne komemoracije: obilježavanje važnih ratnih datuma (obrambenog, oslobodilačkog, domovinskog... rata); procesije za religijske blagdane.

Nema doprinosa religija “mirnoj Bosni” sve dok su one ideološka i politička legitimacija.³⁴ U Republici Srpskoj je na riječima sve postalo pravoslavno, u dijelu Federacije pod kontrolom HDZ-a katoličko, u ostalom dijelu Bosne i Hercegovine islamsko. “Vas (pravoslavno sveštenstvo – I. C.) interesuju samo Srbi i Srbija, a ne Bog.”³⁵ Katoličke svećenike interesiraju Hrvati i Hrvatska, imame Bošnjaci i Bosna.³⁶

“Čovjek boluje od svih bolesti od kojih boluje njegova zemlja.”³⁷ Dakle, stanovništvo u Bosni i Hercegovini boluje od *netolerancije, nepovjerenja, straha od Drugoga, ponekad od mržnje* itd. A sve to nas udaljava od “mirne Bosne”.

Stječe se dojam da i ostaci bosanskohercegovačke ljevice³⁸ sve češće “jašu na nacionalnom konju”, čime ljevicu “nacionaliziraju”, od bosanskohercegovačke stvaraju nekakvu nacionalnu ljevicu. Je li to mudro činiti u multinacionalnoj državi kakva jeste, ili bi trebala biti, Bosna i Hercegovina?³⁹ Zaboravlja se da je nacionalizam grobar svake lijeve ideje i politike. Takva ljevica je nesposobna i nemoćna graditi “mirnu Bosnu”. Vidimo da nacionalizam rastače i samu ljevicu početkom XXI. stoljeća.

Teško je uspostaviti “mirnu Bosnu” kad *svaki narod ima svoju istinu* (naročito o proteklom ratu 1991. – 1995.) *i pravdu*.

sjećanja na stradanja te vrste, ali, također, ni jedna od njih u tim zbivanjima nije čistih ruku i svijetla obraza.” Ivan Lovrenović, *Pripadati i ne pripadati*, Ex Libris, Rijeka 2021, 14.

³⁴ “Naše doba je ... podijeljeno između onih koji vjeruju kudikamo previše i onih koji vjeruju kudikamo premalo.” Terry Eagleton, *Razum, vjera i revolucija*, Naklada Ljevak, Zagreb 2010, 139.

³⁵ S. Basara, *Rekapitulacija*, 163.

³⁶ Neki ukazuju na to “da nam religija nipošto nije donijela neki pomak prema pomirenju, niti vidim da je ona ikad riješila ijedan stvarni problem”. Pavel Gregorić, Željko Porobija, *Horizonti ateizma*, In Tri, Zagreb 2017, 102.

³⁷ S. Basara, *Rekapitulacija*, 36.

³⁸ Mada “tradicionalna podjela na ljevicu i desnicu danas ne znači gotovo ništa”. Rutger Bregman, *Utopija za realiste*, Naklada Ljevak, Zagreb 2017, 26.

³⁹ *Oslobođenje* je (14. 8. 2023. godine, str. 4-5) objavilo da je u Vladi Federacije Bosne i Hercegovine posao dobilo dvanaest savjetnika. Zanimljivo da nijedan ministar, pa ni oni iz reda SDP-a, nije za savjetnika imenovao osobu druge nacionalnosti. Toliko o multikulturalizmu SDP-a i koalicionih partnera.

Sa *pomirenjem* i ravnopravnosti u Bosni i Hercegovini je isto kao i sa seksom: o njemu se mnogo priča, a na njemu malo praktično radi. Umjesto toga, vode se *ratovi sjećanja*. Je li problem u kulturi sjećanja ili u lažnoj kulturi sjećanja?⁴⁰ Malo je ljudi spremno na istinsko pomirenje. Zar tome ne svjedočimo decenijama nakon rata?

Treba pamtitu u dobre svrhe. Međutim, sadržaj sjećanja ovdašnjih naroda je samo prošlost, namijenjena sadašnjosti i budućnosti.⁴¹ A “da bismo sačuvali važnost sjećanja na krivde na odgovoran način, potrebno je da iz tog lijeka sjećanja iscijedimo njegov otrov”.⁴²

Da bi bila “mirna Bosna”, potrebna nam je radikalna promjena u našem *odnosu prema Drugom*.⁴³ “Svaki kontakt s drugim ljudskim bićem se doživljava kao potencijalna pretnja – ako druga osoba puši, ili ako mi uputi pohotan pogled, već me povređuje. Ova logika viktimizacije danas je univerzalna, nadilazi standardne slučajeve seksualnog ili rasnog uznemiravanja ... svaki susret s Drugim pojavljuje kao potencijalna pretnja subjektivnoj nesigurnoj, imaginarnoj ravnoteži.”⁴⁴

“Najgore moguće učenje jeste vlastitu krivicu tražiti kod susjeda.”⁴⁵ A u Bosni i Hercegovini je to model ponašanja. U pravu je bio J. W. Goethe kad je pisao da nitko na ovom svijetu lako ne razumije Drugoga. A Drugi je “ono što valja otkrivati. To je začudna činjenica, jer čovjek nikada nije sam i ne bi bio to što jest bez svoje društvene dimenzije.”⁴⁶

Za “mirnu Bosnu” nedostaje istinskog *dijaloga*, razgovora. Samo nas razgovor spaja, šutnja razdvaja.⁴⁷ U dijalogu treba biti spreman čuti i druge zvuke zvona. Sve sam bliže vjerovanju da je dijalog moguć jedino u sekularnoj državi. A pošto kod nas, i u regiji (Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Srbija...), država stvarno nije sekularna (iako jeste prema Ustavu), istinski dijalog je tu nemoguć, ne daje rezultate. Zato procesi postratnog pomirenja tapkaju u mjestu.

⁴⁰ “...sa sećanjem koje je najveće ropstvo, najveća nakaza”. Vladimir Tabašević, *Zabluda Svetog Sebastijana*, Laguna, Beograd 2018, 13.

⁴¹ Iztok Simoniti, *Tri boga, dvije kulture, jedna civilizacija*, Naklada Pavičić, Zagreb 2014.

⁴² Miroslav Volf, *Zrcalo sjećanja*, Ex libris, Rijeka 2012, 57.

⁴³ “Tko god bježi od onog drugog, po pravilu bježi od boljeg, bježi od vlastite bijede.” Mirko Kovač, *Vrijeme koje se udaljava*, Laguna, Beograd 2015, 400.

⁴⁴ Slavoj Žižek, *Kao lopov usred bela dana*, Laguna, Beograd 2019, 18-19.

⁴⁵ N. Kermani, *Uzduž rovova*, 330.

⁴⁶ Tzvetan Todorov, *Osvajanje Amerike – pitanje drugoga*, Pelago, Zagreb 2017, 220.

⁴⁷ “Onog trenutka kad prestanemo da slušamo drugačija mišljenja, prestanemo i da učimo. Jer istina je da iz istovetnog i jednoličnog ne možemo da naučimo bogzna što. Obično učimo iz različitosti”, pisala je Elif Šafak, *Kako sačuvati zdrav razum u doba podela*, Laguna, Beograd 2021, 18.

Budućnost “mirne Bosne” je njen razvoj kao pravne i demokratske države unutar zajednice razvijenih zemalja Europske unije (kako se naglašava u pozivnom materijalu za današnji skup). Nažalost, budućnost (omladina) odlazi iz Bosne i Hercegovine.⁴⁸ Hoće li Bosna i Hercegovina, ili njen veći dio, u skoror budućnosti, ličiti na starački dom?

Iskustvo demokracije u postsocijalističkim zemljama vezano je sa siromaštvom, korupcijom, nesigurnošću. Pomalo postaje dosadno slušati fraze o ljudskim pravima, slobodi govora, jednakosti pred zakonom i slično. Ne može se civilno društvo razvijati u sredinama u kojima nailazimo na grubo ophođenje (od ulice do medija), u kojima dominira “moje” i “naše”; privatne (obiteljske i rođачke) veze itd.

Gdje će biti mjesto Bosne i Hercegovine u razvoju *tehnoloških inovacija*? “Možemo zamisliti stroj budućih vjekova i tisućljeća. Slušat će glazbu, procjenjivati slikarstvo, sam slikati, komponirati, pisati stihove.”⁴⁹ Hoće li ti strojevi moći širiti mržnju, netrpeljivost, nacionalizam? Ako neće, hoće li biti prihvatljivi za vladajuće u Bosni i Hercegovini?

“Mirnoj Bosni” ne doprinose ni razne kvaziteorije o “bosanskoj naciji”.⁵⁰ Povodom obraćanja ondašnjeg predsjedavajućeg predsjedništva Bosne i Hercegovine (Ž. Komšić) parlamentu Vijeća Europe, novinar Hajrudin Somun⁵¹ piše da Komšić “zastupa sve građane Bosne i Hercegovine”. Članovi Predsjedništva predstavljaju Bosnu i Hercegovinu i sve njene građane (a ne samo pripadnike naroda iz kojeg potječu). To je teorijski tako. Kao sociolog, polazim ne od pravnog, već od stvarnog, od onog empirijskog, koje pokazuje da to nije tako. Kad je jedan član Predsjedništva iz reda Bošnjaka otišao u Posušje, Ljubuški, Grude, Neum, da porazgovara sa tamošnjim kadrovima o problemima u njihovim općinama i kako ih rješavati? Netko će reći: pa u te općine ne ide ni član Predsjedništva iz reda Hrvata (Komšić). Iz toga i nastaju mnogi nespোরazumi. Šta bi bilo Komšiću da je bar nekad otišao u te ili neke druge općine gdje žive Hrvati, bar popio kavu s tamošnjim rukovodstvom? Lijepo je to da on ide rješavati probleme s kojima se susreću Bošnjaci u Zvorniku ili Sanskom Mostu, ali zašto neće da ode u Hercegovinu ili Srednju Bosnu? Sve to ljudi vide, komentiraju, pa se stvara animozitet i prema Komšiću i njegovu izboru (bio bi isti animozitet i prema meni ili bilo komu drugom tko bi se tako ponašao). Da zaključim, nitko ne predstavlja

⁴⁸ Izgleda da je P. Coelho u pravu kad piše “budućnost se čini sve crnjom, što joj se više približavamo”. Paulo Coelho, *Aleph*, V/B/Z, Zagreb 2011, 11.

⁴⁹ Vasilij Grossman, *Život i sudbina*, Fraktura, Zagreb 2011, 216.

⁵⁰ O ovome šire u knjizi Slave Kukića *Narod i nacija*, Kult, Sarajevo 2023.

⁵¹ V. *Oslobođenje*, 28. 1. 2022, str. 10.

u Predsjedništvu građane Bosne i Hercegovine, već svoje pleme (samo je Komšić svoje pleme izgubio). Tako to izgleda empirijski. U svom obraćanju Komšić je naveo da su “konstitutivnost i domovi naroda alati za korupciju i nejednakost građana u Bosni i Hercegovini”, pa nastavlja: “Ja sam po nacionalnosti Bosanac i Hercegovac i etnički Hrvat, jer je nacija izraz pripadnosti vlastitoj državi (sic!), a da susjedne zemlje negiraju bosanskohercegovačku naciju (!!)” Eto nekih “novih” teorija o naciji. Nema bosanskohercegovačke nacije, kao što nije bilo ni jugoslavenske (kao što nije bilo ni čehoslovačke, sovjetske itd.). Pitao bih samo Komšića i njegove savjetnike koji su mu to savjetovali: što su Palestinci, Romi i mnogi drugi pripadnici nacija koje nemaju svoju (nacionalnu) državu? Što su bili Židovi kad kroz dugu povijest (do 1948. godine) nisu imali svoju državu? Neki bi rekli da su bili kulturna ili etnička nacija (a ne civilna). Svejedno su bili nacija. Mnoge nacije su postojale i prije osnivanja nacionalne države, a neke i danas postoje iako nemaju nacionalnu državu. Očito, Komšić ne razlikuje političku od nacionalne zajednice. Ako se za kriterij nacionalne pripadnosti uzima etničko podrijetlo (a ono nije zajedničko Srbima, Bošnjacima i Hrvatima), kultura (može li se govoriti o zajedničkoj kulturi, pokušavalo se to pa nastadoše problemi oko toga kome pripada Mak, Andrić, Selimović...), jezik (ma kako bio zajednički Bošnjaci će se naći uvrijeđeni ako ne priznate da je njihov jezik bosanski; Hrvati – hrvatski; Srbi – srpski) može li se onda u Bosni i Hercegovini govoriti o jednoj – bosanskoj – naciji?⁵² Drugo je državljanstvo (ono nije isto što i nacionalna pripadnost) i tzv. “ustavni patriotizam”. Termin “ustavni patriotizam” uveo je Jürgen Habermans. Osobno ne volim riječ “patriotizam”. U ime patriotizma dešavalo se, i dešava, svašta. Zato se zadržavam na državljanstvu, u ovom slučaju Bosne i Hercegovine. Riječ je o državljanskom poštivanju Ustava i zakona zemlje u kojoj se živi.

Zaključak

Odluke ZAVNOBiH-a i AVNOJ-a omogućile su da manje-više Bosna i Hercegovina bude mirna skoro pedeset godina. A onda je (1991. – 1995.) taj mir tragično razrušen. Na njegovim razvalinama se od 1995. do danas bezuspješno pokušava uspostaviti istinski mir. Na tom putu ispriječili su se nacionalizam, politika, religija, mržnja, nedostatak spremnosti za dijalog i istinsko pomirenje. Tri “oprečne kulture sjećanja” na događaje u Drugom svjetskom

⁵² Odgovor na to pitanje dao je sam narod u popisu stanovništva Bosne i Hercegovine (2013.): 96,32 % stanovnika se izjasnilo kao Bošnjaci, Srbi ili Hrvati. Nigdje Bosanaca!

ratu, a posebno na ono što se u Bosni i Hercegovini desilo od 1991. do 1995., ne doprinose “mirnoj Bosni”, već “pozivaju na daljnje sukobe”.⁵³ Može li biti “mirna Bosna” ako se ne podižu spomenici i ne slave mirotvorci (često ih nacionalisti nazivaju izdajicama), već se podižu spomenici ratnicima i oni se slave (pa i oni koji su pravomoćno osuđeni kao ratni zločinci). U Deset zapovjedi stoji i ona “Ne ubij!”. A je li bilo dana, kroz historiju, do danas, a da se nije ubijalo? I danas se ubija žene, djecu, ali i “mirnu Bosnu”. Društvena i politička zagađenost je tolika i takva da još zadugo “Bosna neće biti mirna”.

Literatura

- Aleksandar Raković, znanstveni savjetnik Instituta za noviju istoriju Srbije na Međunarodnom znanstvenom skupu “Problemi konstituisanja identiteta na postsovjetskom i postjugoslovenskom prostoru”, održanom u Beogradu, *Politika*, 13. 5. 2023, 6.
- Ali, Tariq (2010) *Noć zlatne leptirice*, Buybook, Sarajevo.
- Andrić, Ivo (2022) *Nesanica*, Naklada Ljevak, Zagreb.
- Bakman, Frederik (2021) *Mi protiv vas*, Laguna, Beograd.
- Basara, Svetislav (2011) *Main kampf*, Laguna, Beograd.
- Basara, Svetislav (2020) *Kontraendorfin*, Laguna, Beograd.
- Basara, Svetislav (2023) *Rekapitulacija*, 24sata d. o. o., Zagreb.
- Bovoar, Simon (1987) *Starost II*, BIGZ, Beograd.
- Bregman, Rutger (2017) *Utopija za realiste*, Naklada Ljevak, Zagreb.
- Coelho, Paulo (2011) *Aleph*, V/B/Z, Zagreb.
- Connelly, John (2022) *Od naroda do nacija. Povijest istočne Europe*, Fraktura, Zagreb.
- Drašković, Vuk (2023) *Monah Hokaj*, Laguna, Beograd.
- Eagleton, Terry (2010) *Razum, vjera i revolucija*, Naklada Ljevak, Zagreb.
- Fehmiu, Bekim (2023) *Blistavo i strašno*, Laguna, Beograd.
- Goldstein, Ivo (2023) *Povijesni revizionizam i neustaštvo (Hrvatska 1989. – 2022.)*, Fraktura, Zagreb.
- Gregorić, Pavel; Porobija, Željko (2017) *Horizonti ateizma*, In Tri, Zagreb.
- Grossman, Vasilij (2011) *Život i sudbina*, Fraktura, Zagreb.
- Hemon, Aleksandar (2016) *Povratak u Hemonwood*, Buybook, Sarajevo.
- Kermani, Navid (2021) *Uzduž rovova*, Naklada Ljevak, Zagreb.
- Klasić, Hrvoje (2019) *Bijelo na crno*, Naklada Ljevak, Zagreb.
- Klaus, Hugo (2013) *Tuga Belgije*, Heliks, Smederevo.
- Kovač, Mirko (2015) *Vrijeme koje se udaljava*, Laguna, Beograd.
- Kukić, Slavo (2023) *Narod i nacija*, Kult, Sarajevo.
- Kuschel, Karl-Josef (2011) *Židovi – kršćani – muslimani*, Svjetlo riječi, Sarajevo.
- Ladan, Tomislav (2000) Usijane glave treba ohladiti, *Vijenac*, br. 167, 29. 7. 2000, 29.
- Lazarin, Branimira, ‘U BiH nitko nema kapaciteta za građansku državu’, *Express*, Zagreb, 6. 8. 2022.
- Lovrenović, Ivan (2021) *Pripadati i ne pripadati*, Ex Libris, Rijeka.

⁵³ I. Goldstein, *Povijesni revizionizam i neustaštvo*.

- Malešević, Siniša (2021) *Zašto je nacionalizam tako moguć?*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.
- Maluf, Amin (2020) *Brodolom civilizacija*, Laguna, Beograd.
- Matoš, Antun Gustav (1908) Iz Sarajeva, *Hrvatsko pravo*, Zagreb, 7. i 10. XI. 1908.
- Mazover, Mark (2011) *Mračni kontinent – Evropa u dvadesetom veku*, Arhipelag, Beograd.
- Simoniti, Iztok (2014) *Tri boga, dvije kulture, jedna civilizacija*, Naklada Pavičić, Zagreb.
- Šafak, Elif (2021) *Kako sačuvati zdrav razum u doba podela*, Laguna, Beograd.
- Šušar, Stipe (2013) *Historia tragicomica*, Razlog, Zagreb.
- Tabašević, Vladimir (2018) *Zabluda Svetog Sebastijana*, Laguna, Beograd.
- Todorov, Tzvetan (2017) *Osvajanje Amerike – pitanje drugoga*, Pelago, Zagreb.
- Volf, Miroslav (2012) *Zrcalo sjećanja*, Ex libris, Rijeka.
- Žižek, Slavoj (2005) *O vjerovanju*, Algoritam, Zagreb.
- Žižek, Slavoj (2019) *Kao lopov usred bela dana*, Laguna, Beograd.

STATEHOOD OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN XX AND XXI CENTURY HISTORICAL CHALLENGES AND ACHIEVEMENTS IN DEVELOPMENT OF STATEHOOD OF BOSNIA AND HERZEGOVINA WHY THERE IS NO “PEACEFUL BOSNIA”

Abstract: In this paper, we look back at the quarrels with the past related to the decisions of AVNOJ and ZAVNOBiH. In Republika Srpska, they “annulled” the decisions of ZAVNOBiH (can the past be undone?); for politicians from parties with a Croatian prefix, it is a forgotten past; Bosniak political parties will remember those events on the occasion of anniversaries, but they are also far from implementing the then established basic values for a “peaceful Bosnia”.

The Slovenian philosopher S. Žižek, in his book *On Belief*, reminds us that in the territory of the former Yugoslavia there was an expression “mirna Bosna” (“peaceful Bosnia”), which meant that the threats of conflict had been removed. Unfortunately, Bosnia is not peaceful today. Some politicians blame the West for this, avoiding their own responsibility for such a situation. In the paper, we point out the “domestic” reasons why “Bosnia is not peaceful”. It is a state whose structure (and here, indeed, there is partly West’s responsibility) results in a large number of people losing their sense of belonging to it. There is also the virus of hatred, which seems to be stronger today than before the 1991-1995 war. It is unclear which is more dangerous for “peaceful Bosnia”: the virus of hatred or the virus of nationalism. And in Bosnia and Herzegovina we have three of them: Croat, Bosniak and Serb nationalism. It is difficult to say which contributes more to “Bosnia not being peaceful”. The dominant politics and the politicians also contribute to the fact that “Bosnia is not peaceful”. No matter how much individuals point to religion as a factor of reconciliation, we are far from it actually contributing to a “peaceful Bosnia”. Intolerance, mistrust, fear of the Other keep us away from “peaceful Bosnia”. Wars of memory are being fought, and every nation has its

own truth and justice. For a “peaceful Bosnia”, there is a lack of true dialogue and conversation. Various quasi-theories about the “Bosnian nation” also do not contribute to “peaceful Bosnia”.

Keywords: AVNOJ, ZAVNOBiH, Bosnia and Hercegovina, “peaceful Bosnia”, nationalism, politics, hatred, religion, left, Others, dialogue, reconciliation